

pensioen

ACHTERGROND

VOOR BELEIDSMEDEWERKERS, BESTUURDERS, POLITICI EN WETENSCHAPPERS

jaargang 4 | november 2011 | nummer 2

Het nieuwe pensioenakkoord

Pensioenakkoord en generatie-effecten

Eduard Ponds

Bijzonder Hoogleraar Universiteit van Tilburg,

Client ALM, Risk & Research APG

De gulden middenweg: pensioenen zijn niet hard of zacht

Pieter Kasse

Client ALM, Risk & Research APG

Hoe invaren van oude pensioenrechten mogelijk is

Erik Lutjens

Hoogleraar Pensioenrecht Vrije Universiteit Amsterdam

Expertisecentrum Pensioenrecht

Begrijpelijkheid van informatie laat zich niet opleggen

Leo Lentz

Hoogleraar Tekstontwerp en Communicatie

Universiteit Utrecht

morgen is vandaag

Inhoudsopgave

Voorwoord 3

Pensioenakkoord en generatie-effecten 4

Eduard Ponds
*Bijzonder Hoogleraar Universiteit van Tilburg,
Client ALM, Risk & Research APG*

De gulden middenweg: pensioenen zijn niet
hard of zacht 12

Pieter Kasse
Client ALM, Risk & Research APG

Hoe invaren van oude pensioenrechten
mogelijk is 16

Erik Lutjens
*Hoogleraar Pensioenrecht Vrije Universiteit Amsterdam
Expertisecentrum Pensioenrecht*

Begrijpelijkheid van informatie laat zich
niet opleggen 22

Leo Lentz
*Hoogleraar Tekstontwerp en Communicatie
Universiteit Utrecht*

Voorwoord

In juni van dit jaar bereikten de sociale partners met de minister van Sociale Zaken, Henk Kamp, overeenstemming over het pensioenakkoord. Sindsdien is er veel over te doen geweest in de media. Wat opviel was dat de aandacht werd gericht op onderdelen van het akkoord en niet op het akkoord als geheel. Dat lijkt mij geen evenwichtige benadering. Het is namelijk niet moeilijk, in welk akkoord dan ook, een onderdeel te vinden dat goed of juist slecht uitpakt voor een bepaalde groep. De uitdaging van het pensioendossier daarentegen is om de belangenafweging vooral op totaalniveau evenwichtig te maken. Het is als het ware een Mikadospel: door aan een stokje te trekken haal je mogelijk alles overhoop.

In deze Pensioenachtergrond laat Eduard Ponds zien hoe de verschillende keuzes die sociale partners moeten maken in een nieuwe pensioenregeling uitwerken voor verschillende generaties. Hij toont aan dat het geheel aan maatregelen leidt tot een redelijk generatieneutrale aanpassing. Pieter Kasse beschrijft de nieuwe pensioenopbouw onder het nieuwe Financiële ToetsingsKader, te weten FTK-1 en FTK-2. Hij gaat in op de eigenschappen van harde en zachte rechten en hoe die in de praktijk van elkaar zullen verschillen.

Het pensioenakkoord gaat niet alleen over nieuwe pensioenopbouw, maar ook over reeds opgebouwde rechten. Zouden we die buiten beschouwing laten dan duurt het nog lange tijd voordat het nieuwe pensioenstelsel in de praktijk daadwerkelijk effectief wordt. Dus wordt het belangrijk te bezien hoe om te gaan met het invaren van oude rechten. Of dat mogelijk is en hoe dat zou kunnen, beschrijft Erik Lutjens, hoogleraar Pensioenrecht aan de Vrije Universiteit Amsterdam en verbonden aan het Expertisecentrum Pensioenrecht.

Leo Lentz, hoogleraar Tekstontwerp en Communicatie aan de Universiteit Utrecht, sluit deze Pensioenachtergrond af met misschien wel het belangrijkste thema voor de pensioensector de komende tijd: communicatie. Hij gaat in op het belang van begrijpelijkheid van informatie en in het bijzonder op de vraag of begrijpelijkheid vanuit de wet is op te leggen.

Dick Sluimers
Voorzitter Raad van Bestuur

Pensioenakkoord en generatie-effecten

In het pensioenakkoord van juni 2011 doen sociale partners voorstellen voor een nieuw pensioencontract. Elk van de voorgestane aanpassingen leidt tot generatie-effecten. De uiteindelijke grootte van de effecten hangt samen met wat onder een bestaand contract moet worden verstaan.

In deze studie wordt hieronder begrepen een geïndexeerde middelloonregeling met een indexatiestafel. De periode sinds 2005 wordt in deze studie beschouwd als een transitieperiode waarin de opzet van de afgelopen decennia wordt aangepast naar een nieuwe toekomstbestendige opzet van de pensioenregeling in de 2e pijler. De aanpassing naar een zacht en compleet contract is in het algemeen in het nadeel van de oudere generaties en in het voordeel van de jongeren. De aanpassing in de systematiek van waarden is juist in het voordeel van de ouderen en in het nadeel van de jongeren. Het integrale beeld is dat voor de verschillende generaties de voor- en nadelen in belangrijke mate tegen elkaar wegvallen.

Aanpassingen in de tweede pijler

Het pensioenakkoord van juni 2011 bevat een aantal voorstellen tot aanpassing van het bestaande pensioencontract in de tweede pijler. Dit betreft allereerst de overstap op een zacht en compleet pensioencontract. Een zacht contract omdat niet langer sprake is van harde, gegarandeerde pensioenaanspraken, maar van aanspraken die mede afhankelijk zijn van de financiële positie van het pensioenfonds. Een compleet contract omdat expliciet is geregeld op welke wijze mee- en tegenvallers in de ontwikkeling van de financiële positie (dekkingsgraad) toegedeeld worden aan de aanspraken van de deelnemers. In een dergelijk contract is het niet opportuun om pensioenaanspraken te waardenen alsof deze risicovrij zijn. Er zijn immers geen garanties meer. Een tweede voorstel in het pensioenakkoord is om als alternatief voor de nominale rentecurve over te stappen op een andere wijze van waardenen van de

verplichtingen van pensioenfonds. Een wijze die recht doet aan de voorgestelde aanpassing van de aanspraken. Een derde onderdeel van het pensioenakkoord betreft premiestabilisatie, waarbij de premie niet meer wordt aangepast voor ontwikkelingen in de financiële positie van het pensioenfonds. Er zijn overigens al pensioenfonds waarbij een stabiele premie onderdeel is van het huidige beleid. Een vierde onderdeel in het pensioenakkoord is dat een zacht contract zowel in een nominaal als in een reëel beleidskader kan worden uitgewerkt. Een belangrijke aanpassing is de koppeling van de pensioenleeftijd aan de levensverwachting. Deze aanpassing is echter in deze analyse buiten beschouwing gelaten. Ook deze aanpassing kan generatie-effecten hebben, maar dit is nog onderwerp van studie.

Er is veel discussie over gevolgen van de voorgestelde aanpassingen voor de deelnemers. De discussie lijkt zich daarbij toe te spitsen op de vraag hoe het pensioenakkoord uitwerkt op de positie van de verschillende generaties. Ofwel, wie heeft voordeel van het akkoord en wie nadeel? Deze generatie-effecten zijn op te delen in twee typen. Ten eerste de effecten die optreden als gevolg van de aanpassing van het bestaande, incomplete contract naar een compleet contract. Dit betreft met name de explicitering van het beleid bij lage en hoge overdekking. Ten tweede de effecten als gevolg van een aanpassing van de waardering van de aanspraken. Er zijn inmiddels verschillende alternatieven genoemd in de discussie, waaronder waardenen met de verwachte opbrengstvoet en waardenen tegen de rentecurve, plus een vaste of termijnaf-

hankelijke opslag. In een reëel kader dient de waardeeringscurve geënt te zijn op de indexatieambitie.

De integrale generatie-effecten zijn de optelsom van de effecten uit hoofde van het compleet maken van het contract en de effecten uit hoofde van de andere waarderingsystematiek.

Naar een zacht en compleet contract

Veel pensioenfondsen maken bij de invulling van het financiële beleid gebruik van een beleidstaffel of een beslissingskader dat hiermee sterke gelijkenis vertoont. Met de staffel wordt jaarlijks bepaald wat het niveau van de premie en de indexatie dient te zijn op basis

De grootte van de generatie-effecten bij de overstap naar een nieuw contract wordt in belangrijke mate bepaald door de interpretatie van het bestaande contract.

Om inzicht te geven in de grootte van de intergenerationale effecten bij de overgang naar het voorgestane pensioencontract, worden de intergenerationale overdrachten die al bestaan in het huidige pensioencontract buiten beschouwing gelaten. In Ponds en Lekniute (2011) worden de uitgangspunten, analyselijn en resultaten in detail beschreven.

Toekomstbestendige opzet

De grootte van de generatie-effecten bij de overstap naar een nieuw contract wordt in belangrijke mate bepaald door de interpretatie van het bestaande contract. Het bestaande contract zie ik in de kern als een geïndexeerde opbouwregeling met nominale garanties die zijn wortels kent in de jaren vijftig. Bij veel pensioenfondsen is dit sinds 2005 ingevuld met een beleidstaffel. De afgelopen jaren, met name vanaf de kredietcrisis in 2008, staat de basisopzet van de regeling ter discussie. De periode sinds 2005 wordt daarom gezien als een transitieperiode waarin de opzet van de afgelopen decennia wordt aangepast naar een nieuwe toekomstbestendige opzet van de regeling in de 2e pijler. Dit is de primaire motivatie bij de invulling van wat het bestaande contract is.

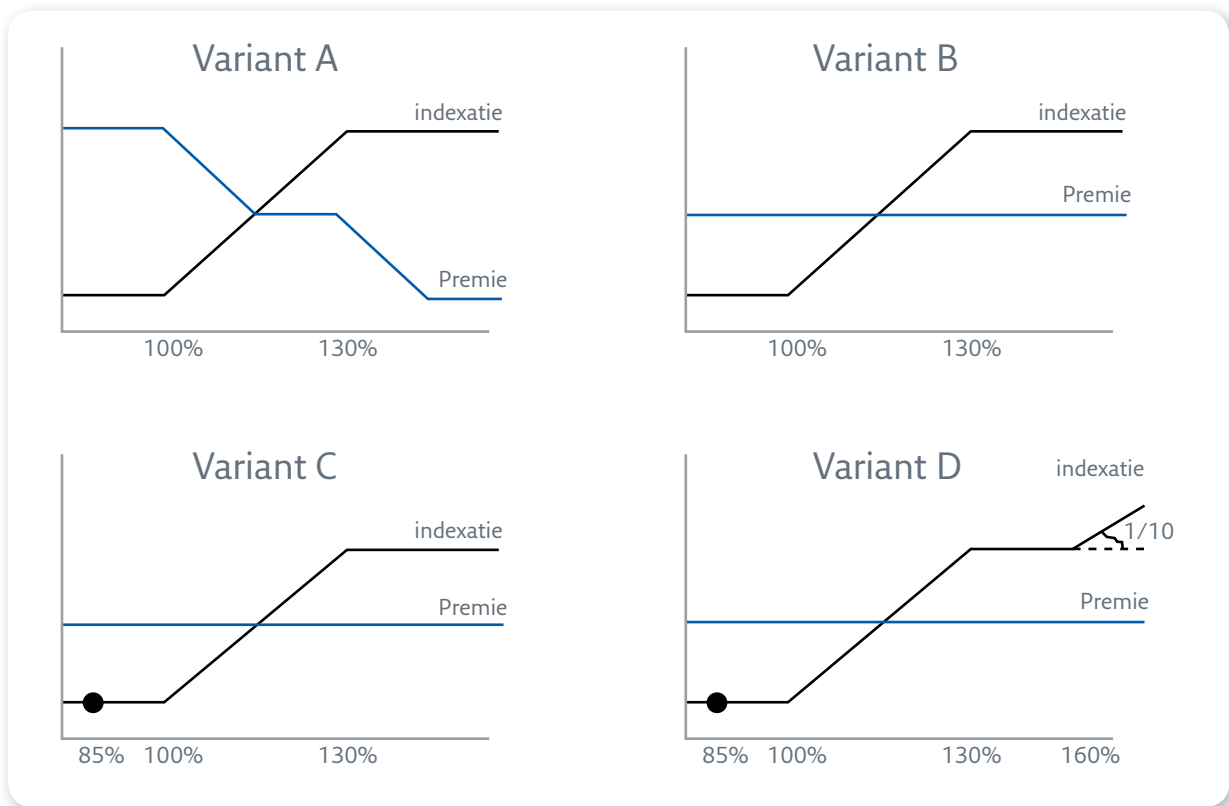
van de financiële positie, gemeten aan de hand van de dekkingsgraad. In de huidige praktijk van de circa 500 pensioenfondsen is een veelheid aan staffels te onderscheiden, maar grosso modo kan die veelheid gevangen worden in twee basistypen. Ten eerste een contract met een flexibele premie en een voorwaardelijk indexatiebeleid (variant A) en ten tweede een contract met voorwaardelijke indexatie maar stabiele premie (variant B). In figuur 1 zijn de varianten uitgewerkt. De horizontale as geeft de nominale dekkingsgraad weer. Langs de verticale as is het premieniveau en indexatieniveau weergegeven. Bij een dekkingsgraad hoger dan de bovengrens (130% nominaal), kan er volledig worden geïndexeerd. Bij een dekkingsgraad lager dan de ondergrens (100% nominaal) wordt er niet geïndexeerd. Tussen de onder- en bovengrens wordt gedeeltelijk geïndexeerd, oplopend van 0% naar volledige indexatie. In variant A hangt naast de verleende indexatie ook het premieniveau af van de dekkingsgraad. Bij een lage dekkingsgraad wordt de kostendekkende premie verhoogd met een dekkingsgraadafhankelijke opslag waarbij de opslag wel gebonden is aan een afgesproken maximum. De tegenhanger is dat de premie verlaagd

kan worden bij een ruime overdekking, waarbij de verlaging doorgevoerd wordt tot een afgesproken minimum. De jaarlijkse mutatie in het premieniveau is daarbij begrensd op jaarlijks 2%-punt. Een aantal fondsen heeft sinds kort de systematiek van flexibele premie losgelaten en gaat uit van een stabiele premie. Dit is in variant B geïncorporeerd. Ongeacht de financiële positie is de premie altijd gelijk aan het kosten-dekkende niveau.

In een typische beleidstaffel is vaak niet gedefinieerd hoe het beleid dient te zijn bij sterke onderdekking en grote overdekking. Dit wordt in de regel overgelaten aan de discretionaire bevoegdheid van het bestuur van het pensioenfonds. Dit heeft vaak geleid tot discussies met onder meer de toezichthouder. In een compleet contract is dit niet langer het geval: ex ante worden afspraken gemaakt over het te voeren beleid bij grote onder- en bovendekking. Bij een compleet contract is onder alle omstandigheden expliciet aangegeven hoe te handelen.

De effecten van twee contractaanpassingen die in de context van een beleidstaffel leiden tot een volledig contract, zijn uitgewerkt in de varianten C en D in figuur 1. De aanpassingen sluiten aan bij de voorstellen en voorbeelden van het pensioenakkoord. In variant C is verondersteld dat de dekkinggraad nooit onder een bepaald minimum mag zakken. Dit is bij een enkel fonds al geïmplementeerd. Als de dekkinggraad onder het minimum van 85% zakt, zullen de aanspraken gekort worden zodat de dekkinggraad tenminste gelijk is aan het minimum. In variant D is het beleid gedefinieerd bij ruime overdekking. In het geval de dekkinggraad stijgt tot voorbij 160% (dit is de bovengrens van 130% plus een extra buffer van 30%) ook bekend als egaliseringsreserve, kan er extra geïndexeerd worden. Het pensioenakkoord volgend wordt 1/10^e van de overdekking boven de reservedekking van 160% uitgekeerd als extra indexatie.

Figuur 1: Schematische voorstelling van nominale staffels: varianten A, B, C en D

Generatie-effecten contractaanpassingen

Welk effect hebben de verschillende aanpassingen in het contract op de posities van de deelnemers? Op basis van Asset Liability Management (ALM) analyse zijn de generatie-effecten berekend met behulp van de methodiek van value-based generational accounting (Ponds en Lekniute 2011).

In de figuur 2 wordt getoond hoe over de evaluatieperiode elk van de besproken veranderingen in het pensioencontract tot wijzigingen leidt in de waarde van de aanspraken van een leeftijdscohort. Langs de horizontale as staat de leeftijd van een cohort in het aanvangsjaar. Ook de cohorten van 0 tot 24 jaar zijn weergegeven omdat die in de komende 25 jaar zullen deelnemen. Langs de verticale as is weergegeven het generatie-effect als gevolg van een contractaanpassing,

A respectievelijk variant B als de twee interpretaties van het bestaande contract in de uitgangssituatie.

De overstap van een flexibele premie naar een stabiele premie (van variant A naar variant B) leidt tot voordeel voor de jongeren. Een stabiele kostendekkende premie is voor de werkende meer waardevol dan een volatiele premie rond het kostendekkend niveau. De oudere deelnemers leveren in doordat het uitzetten van het premiestuur tot gevolg heeft dat een groter beroep moet worden gedaan op bijsturen via indexatiebeleid. De introductie van een expliciete kortingsgrens (van variant B naar variant C) is nadelig voor de ouderen. De nominale garantie verdwijnt, want bij een wegzakende dekkinggraad tot onder het toegestane minimum van 85% zal er expliciet worden gekort zodat de dekkinggraad altijd tenminste 85% is. Omdat een deel

Er kan niet zonder meer worden gesteld dat de voorstellen van het pensioenakkoord leiden tot het systematisch bevoordelen of benadelen van specifieke generaties.

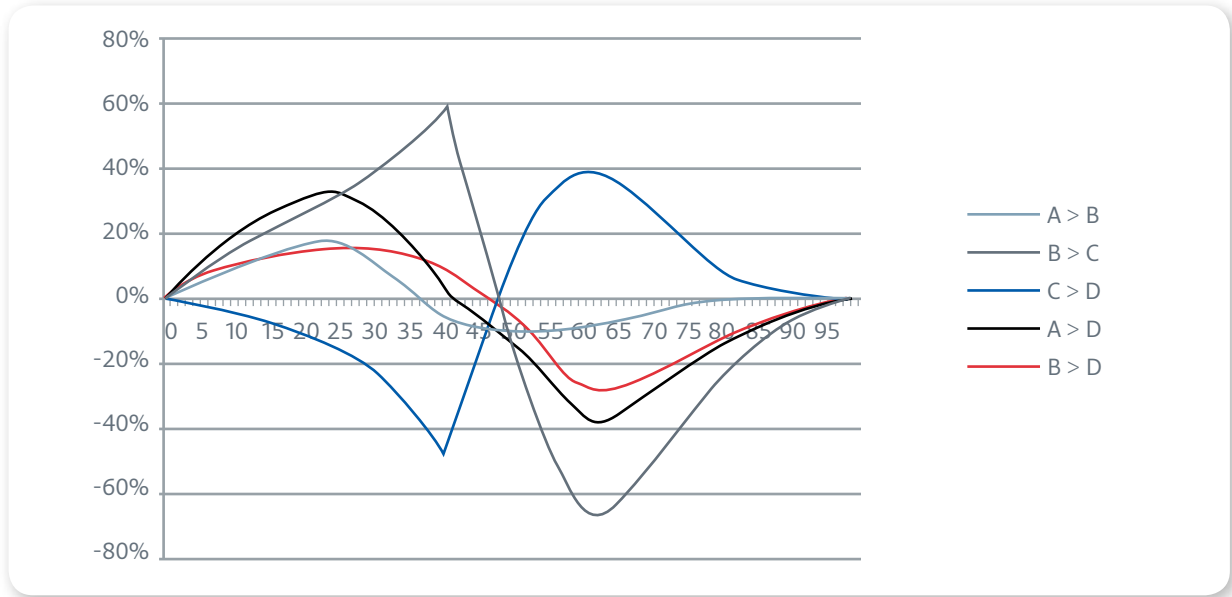
zijnde het totale voor- of nadeel over de komende 25 jaar uitgedrukt als percentage van het pensioengevende salaris in het eerste jaar.

De gestippelde lijnen geven het effect aan voor de generaties van achtereenvolgens de overstap naar een vaste premie (van A naar B), de invoering van een expliciete kortingsgrens (van B naar C) en de invoering van een bovengrens van de overdekking waarboven extra wordt geïndexeerd (van C naar D). Daarnaast zijn met de twee volle lijnen het totaaleffect van de contractaanpassingen getoond, uitgaande van variant

van het neerwaarts risico voor rekening komt van de ouderen, gaan de jongere deelnemers er op vooruit. Jongere deelnemers hebben bovendien meer toekomst waarin de korting kan worden hersteld.

De invoering van een beleid van expliciete surplusdeling boven de 160% (van variant C naar variant D) is in het voordeel van de ouderen. In het bestaande contract kunnen de rechten nooit meer zijn dan de volledig geïndexeerde pensioenaanspraken. Met een beleid van surplusdeling nemen de ouderen ook deel in ruime overdekking. De jongeren leveren waarde in doordat

Figuur 2: Generatie-effecten bij aanpassingen contract (als % pensioengevend jaarsalaris)

wat bij ruime overdekking extra aan ouderen wordt uitgekeerd niet langer in de toekomst beschikbaar is voor de dekking van hun aanspraken. Tenslotte is zowel het gezamenlijke effect getoond van de aanpassingen, uitgaande van een bestaand contract met flexibele premie (van variant A naar variant D), als het effect van de invoering van een stabiele premie (van variant B naar variant D). De aanpassingen in het

contract zijn per saldo in het voordeel van de jongere deelnemers en oudere deelnemers hebben nadeel. In vergelijking met het bestaande contract gaan oudere deelnemers expliciet participeren in tegenvallende economische ontwikkelingen die tot kortingen van de aanspraken kunnen leiden. Daar staat tegenover dat oudere deelnemers ook participeren in gunstige economische ontwikkelingen die juist tot extra

In vergelijking met het bestaande contract gaan oudere deelnemers expliciet participeren in tegenvallende economische ontwikkelingen die tot kortingen van de aanspraken kunnen leiden.

indexatie bovenop de reguliere indexatie kunnen leiden. In zekere zin kan gesproken worden van symmetrie tussen lusten en lasten. Deelnemers zijn evenwel risicomijdend. Bijgevolg zijn tegenvallers meer waard in economische termen dan meevallers.

Generatie-effecten alternatieve waardering

Tot zover is uitgegaan van waardering van de aanspraken volgens de thans door DNB voorgeschreven methodiek, dit is waardering tegen de nominale rentecurve. DNB heeft al eerder aangegeven dat bij de overstap naar een zacht contract met een hogere rekenrente dan de nominale rentecurve kan worden gerekend. Bij een zacht contract is er immers niet langer sprake van risicovrije aanspraken die waardering tegen de swapcurve of rentecurve overheidsobligaties rechtvaardigt. DNB zelf denkt aan een vaste opslag op de rentecurve van 0,5%. In het pensioenakkoord is aangegeven dat ook zou kunnen worden gerekend met de verwachte opbrengstvoet. In een reëel kader is dat dan de verwachte opbrengstvoet minus de geambieerde indexatie. Een tussenvariant is voorgesteld door Nijman en Werker (2011). In deze variant is sprake van een termijnafhankelijke risico-opslag.

Uitkeringen die op korte termijn zullen worden gedaan zijn in hoge mate zeker en kennen slechts geringe spreiding rond het verwachte niveau. De spreiding rond de verwachte uitkering zal toenemen naarmate uitkeringen verder in de tijd liggen. In lijn met de systematiek van waardering op financiële markten kan een oplopende disconteringscurve worden toegepast die op de zeer lange termijn uiteindelijk een maximum bereikt ter grootte van de verwachte opbrengstvoet. We evalueren de generatie-effecten voor verschillende waarderingcurven, te weten:

Variant E: Nominale rentecurve plus vaste opslag van 50 bpt

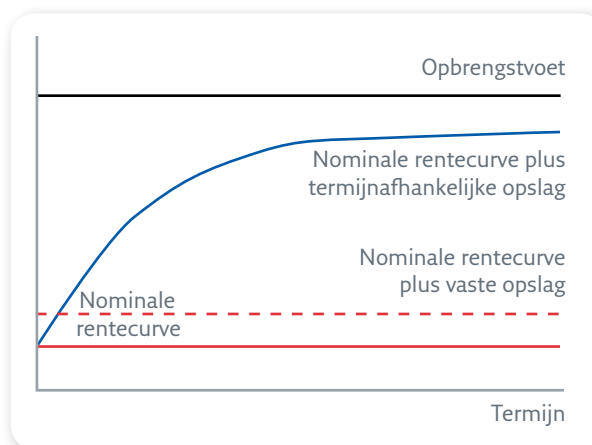
Variant F: Verwacht nominaal rendement zonder meer

Variant G: Nominale rentecurve plus termijnafhankelijke opslag gebaseerd op uitsmeerduur 10 jaar

Variant H: Nominale rentecurve plus termijnafhankelijke opslag gebaseerd op uitsmeerduur 20 jaar

In figuur 3 zijn de verschillende varianten gestileerd weergegeven:

Figuur 3: Disconteringscurven

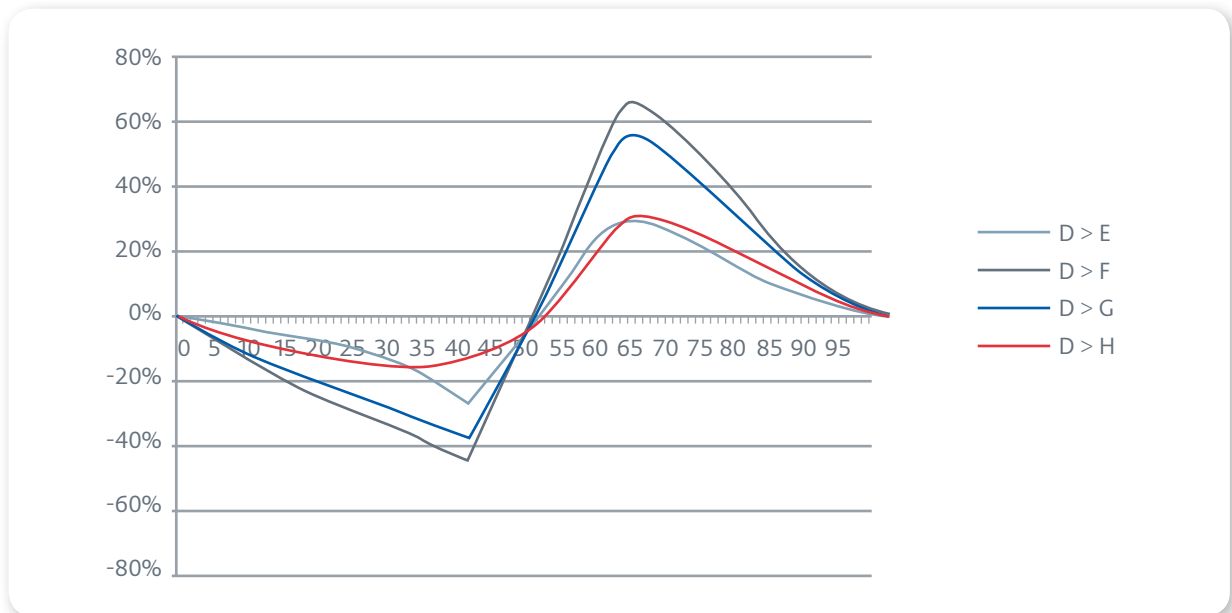

In figuur 4 zijn de generatie-effecten weergegeven bij de overstap van de nominale rentecurve naar de betreffende disconteringscurve, waarbij variant D, met waardering volgens de bestaande systematiek met de rentecurve, geldt als benchmark. De oudere deelnemers hebben ten opzichte van variant D voordeel omdat er met een hogere disconteringscurve wordt gerekend. De overstap van waarden tegen de rentecurve naar waarden tegen een rentecurve plus opslag leidt tot een hogere dekingsgraad en daarmee tot eerder en meer indexeren. Bij de overgang is dat in het voordeel van de huidige ouderen en in het nadeel van de jongeren. Immers wat op korte termijn meer wordt uitgekeerd kan niet in de toekomst worden aangewend. De grootste herverdeling van jong naar oud vindt plaats wanneer de waardering gebaseerd is op de verwachte opbrengstvoet.

Integraal beeld generatie-effecten

Uitgaande van een volledig kader, waarbij èn de effecten van de aanpassing naar een zacht contract worden beschouwd èn de effecten van een andere disconteringsmethodiek integraal worden beschouwd, kan niet zonder meer worden gesteld dat de voorstellen van het pensioenakkoord leiden tot het systematisch bevoordelen of benadelen van specifieke generaties.

Figuur 4: Nominale staffel en waarderingsvarianten: generatie-effecten (als % pensioengevend jaarsalaris)

Voor elk van de afzonderlijke stappen in de aanpassing van het pensioencontract zijn er voor de verschillende groepen grote voordelen of nadelen te onderkennen. Het gezamenlijke effect voor de onderscheidbare generaties is dat de voor- en nadelen deels tegen elkaar wegvallen. Het uiteindelijke beeld voor de verschillende generaties wordt daarbij sterk bepaald door wat onder het bestaande contract wordt beschouwd. In deze studie betreft dat de geïndexeerde middelloonregeling met een indexatiestaffel zoals die in 2005 bij de grote (bedrijfstak)pensioenfondsen van kracht is. Vanaf 2005, en in bijzonder na 2009, zijn aanpassingen doorgevoerd in het contract die uiteindelijk zullen leiden tot een nieuw pensioencontract. De periode sinds 2005 wordt in deze studie beschouwd als een transitieperiode waarin de opzet van de afgelopen decennia wordt aangepast naar een nieuwe toekomstbestendige opzet van de regeling in de 2e pijler. Algemeen gesteld zal deze aanpassing naar een compleet en zacht contract evident in het nadeel zijn van de oudere generaties, maar zal de overstap naar een waarderingscurve met opslag dit nadeel in belangrijke mate compenseren. Voor de jongeren geldt ook dat evident voordeel van de overstap naar een zacht

contract kan opwegen tegen evident nadeel van het hanteren van een opslag in de waarderingscurve. Desalniettemin is het moeilijk te voorkomen dat bij aanpassingen in het pensioencontract en de waarderingsystematiek intergenerationele overdrachten zullen optreden. Met behulp van value-based generational accounting (Ponds en Lekniute, 2011) kan het pakket van veranderingen worden beoordeeld op basis van het totaal van de effecten voor de verschillende leeftijden.

Eduard Ponds
Bijzonder Hoogleraar
Universiteit van Tilburg,
Client ALM, Risk & Research
APG

Referenties

Nijman Theo en Bas Werker (2011): Toezichtskader voor zachte reële pensioencontracten, working paper.

Ponds Eduard en Zina Lekniute (2011): Pensioenakkoord en effecten voor generaties, Netspar Discussion Paper 2011-066.

De gulden
middenweg:
pensioenen
zijn niet hard
of zacht

De discussie omtrent harde en zachte (pensioen)rechten is van recente datum. Immers voor de eerste versie van het pensioenakkoord van juni 2010 waren maar weinig deelnemers bekend met het begrip ‘zacht recht’. Men beschouwde opgebouwde pensioenen en pensioenuitkeringen als een zekerheid. Zelfs indexatie werd als zodanig beschouwd.

Toch waren er vanaf 2000 al signalen dat deze perceptie en de werkelijkheid een keer moesten botsen.

1. De toename van de gemiddelde leeftijd van de deelnemers in pensioenfondsen heeft ertoe geleid dat het premie-instrument bot is geworden. Tekorten bij pensioenfondsen zijn door premieverhogingen nauwelijks meer te dichten. Daarmee verliest het pensioenfonds een belangrijk sturingsinstrument.
2. Rond 2005 werden veel eindloonregelingen omzet in middelloonregelingen. Dat betekent dat pensioen gebaseerd werd op het gemiddeld verdiende salaris. Belangrijker nog is dat daarmee ook veelal de indexatie van de opgebouwde rechten van actieven voorwaardelijk werd. Vanaf toen deelden niet alleen gepensioneerden en slapers maar ook de actieven in het beleggingsresultaat.
3. Sinds 2007 is het Financieel ToetsingsKader (FTK) van kracht. Een belangrijke wijziging betrof de overgang op ‘marktwaarde’ van de pensioenverplichtingen. Harde, nominale, aanspraken moesten tegen de swap-rente verdisconteerd worden. Vanwege het grote verschil in duration tussen pensioenverplichtingen en beleggingen, werd de dekkingsgraad volatieler.
4. Naast het feit dat de samenstelling van de populatie wijzigde, worden we ook steeds ouder. Met name de introductie van overlevingsstafels met toekomstige verbetering van sterftekansen, heeft bij pensioenfondsen tot forse dalingen van de dekkingsgraden geleid. De prijs van (levenslange) uitkeringszekerheid bleek hoger te zijn dan verwacht.
5. De enorme volatiliteit waar de financiële markten aan

bloot staan, verdraagt zich moeilijk met het afgeven van (nominale) garanties. De volatiliteit die we de afgelopen jaren hebben kunnen waarnemen is feitelijk groter dan waarop was gerekend.

6. De huidige betrouwbaarheidsnorm bedraagt 97,5%. Deze uitruil tussen betaalbaarheid en zekerheid betekent dat pensioenfondsen vaak, maar niet in alle omstandigheden, een toegezegde uitkering kunnen nakomen.

Het recent gesloten pensioenakkoord kent straks twee belangrijke keuzes: FTK-1 met de focus op harde nominale rechten of FTK-2 waar het draait om zachte rechten¹. In principe dient de zekerheid van het pensioen te worden weerspiegeld in de discontovoet. Een zeker pensioen lijkt in dat kader meer op een obligatie (met rente) en een zacht pensioen meer op een aandeel (met rendement).

Waardering harde rechten

Binnen FTK-1 leidt de beweeglijkheid van de (swap)rente tot een volatiele dekkingsgraad. Voor zowel het beleid van het pensioenfonds als de communicatie naar de deelnemer is dit ongewenst. De afhankelijkheid van veelal één moment staat vaak haaks op het lange termijn karakter van een pensioenfonds. Daarom zou serieus moeten worden gekeken naar het middelen van de rente. Onderzoek toont aan dat middeling van de rente over slechts enkele maanden al bijdraagt tot een stabielere dekkingsgraad. Tegelijkertijd is het risico om negatieve

¹ Hoewel binnen FTK-2 zowel een nominale als een reële invulling mogelijk is, wordt in dit artikel alleen ingegaan op de reële invulling.

ontwikkelingen te laat te onderkennen en daarmee te laat te reageren beperkt wanneer deze periode van smoothing zich niet over vele jaren uitstrekt.

Ook is er veel kritiek op de vorm van de rentecurve. Hoewel de curve theoretisch zou moeten stijgen naarmate de looptijd toeneemt, zien we dat na zo'n 15 jaar een daling van de rente optreedt. Dit is onder meer het gevolg van de grote vraag (van pensioenfondsen in het kader van renteafdekking) naar langlopend papier en de beperkte beschikbaarheid ervan. Een oplossing zou kunnen liggen in het laten toegroeien van de rente (waarop pensioenverplichtingen berekend worden) voor looptijden vanaf 15 jaar naar de Ultimate Forward Rate. Na 30 jaar bedraagt de discontovoet in dat geval 4% tot 4,5%.

Waardering zachte rechten

Het mogen uitgaan van waardering tegen maximaal het verwachte rendement, zoals binnen FTK-2, heeft in de media tot veel kritiek geleid². De kritiek richt zich met name op de solidariteitseffecten waarbij een te hoge discontovoet de ouderen bevoordeelt ten opzichte van de jongeren. Maar waar hangt de waardering van zachte rechten nu precies van af?

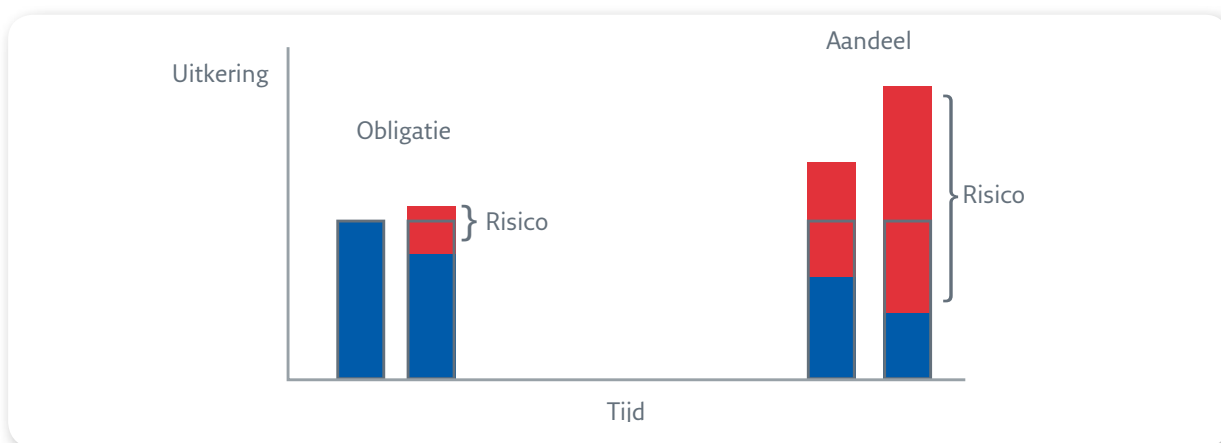
- De lengte van de periode waarover economische schokken worden uitgesmeerd speelt een belangrijke rol. Alleen wanneer dergelijke schokken direct in de

rechten tot uitdrukking komen, is het gebruik van het verwachte rendement te verdedigen. Aangezien schokken veelal over een langere periode (maximaal 10 jaar) uitgesmeerd zullen worden, om zo de solidariteit binnen het systeem vorm te geven, zou de gemiddelde discontovoet op een lager niveau moeten worden vastgesteld.

- De zachtheid van de rechten hangt in belangrijke mate af van het beleggingsbeleid. Hoe meer beleggingsrisico het fonds neemt, hoe hoger het verwachte rendement, hoe hoger de rekenrente.
- Ook de egalisatiereserve die het fonds besluit aan te houden is van invloed op de zachtheid van de rechten;
- Kasstromen die in de verre toekomst liggen zijn onzekerder dan uitkeringen die volgend jaar plaatsvinden. Naar analogie met de economische theorie zou de discontovoet dan ook moeten toenemen naarmate de looptijd groter wordt (zie figuur 1).

Wanneer deze effecten worden gecombineerd resulteert een model³ dat voor elk fonds tot een eigen disconteringscurve leidt die voor korte looptijden lijkt op de swaprente en voor langere looptijden veel weg heeft van het verwachte rendement. Als een alternatieve, pragmatische, benadering van de disconteringsvoet geldt een uniforme opslag op de (reële) rente.

Figuur 1: Karakteristieken zachte rechten op korte en lange termijn

² In dit artikel wordt verondersteld dat de pensioenvoorziening in reële termen is vastgesteld zodat bij discontering geen rekening meer gehouden hoeft te worden met het reële karakter van de toezegging.

³ Zie Nijman, Bovenberg en Werker

Bij de nieuwe, strengere, Don-parameters zullen de verwachte rendementen waar pensioenfondsen mee mogen rekenen zich –afhankelijk van de beleggingmix- bevinden tussen de 5% en 6%. Ook stellen de parameters eisen aan de te hanteren prijs- en looninflatie van respectievelijk 2% en 3%⁴. De beschreven methodiek (met een reële rente van ongeveer 0% en een reëel rendement dat momenteel tussen de 2% en 4% ligt) leidt ertoe dat de reële dekkinggraad onder FTK-2 lager uitvalt dan de nominale dekkinggraad onder FTK-1.

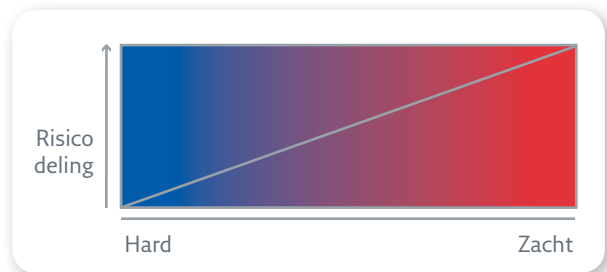
Conclusie

Tot enkele jaren geleden was de perceptie dat pensioen een harde toezegging betrof. Toch waren er al signalen die erop duiden dat dit op langere termijn niet kon worden waargemaakt. Veel commotie is ontstaan toen in het pensioenakkoord duidelijk werd dat zachte rechten met maximaal het verwacht rendement contant gemaakt zouden kunnen worden. De kritiek bij sommigen was dat pensioenfondsen hierdoor een te rooskleurig beeld kunnen geven van de financiële positie van het fonds. Zoals hiervoor aangegeven zijn er ook waarderingen mogelijk binnen het akkoord die tegemoetkomen aan deze kritiek en die tevens rekening houden met de mate waarin een zacht contract ook probeert bepaalde zekerheden in te bouwen.

Een risicoloos pensioen onder FTK-1 is dus even onrealistisch als een volledig risicovol pensioen onder FTK-2. Deelnemers met een zacht reëel contract wensen niet onder een bepaald nominaal pensioenniveau te zakken. Dit beperkt de mate waarin beleggingsrisico kan worden genomen. Deelnemers met een hard nominaal pensioen willen ook koopkrachtbehoud en zullen ook niet koste wat kost een zeker maar laag pensioen in het vooruitzicht gesteld willen zien (zie figuur 2.).

Een belangrijke factor wordt dus de risicohouding van CAO-partijen en hoe pensioenfondsen dit in hun beleid gaan vormgeven. Keuze tussen FTK-1 en FTK-2, invulling van het beleggingsbeleid, beleid ten aanzien van het

Figuur 2: Keuze groter dan hard of zacht

opvangen van economische schokken en de eventuele vorming van een egaliseringsreserve (voor het opvangen van overschotten) bepalen uiteindelijk de zachtheid van het pensioencontract en de mate waarin geïndexeerd kan worden.

Hoewel de terminologie en de methodiek van harde en zachte rechten verschillen, is het overigens nog maar de vraag of de uiteindelijke pensioenen daadwerkelijk zo veel van elkaar zullen verschillen als nu wel eens wordt gedacht.

Pieter Kasse
Client ALM, Risk & Research
APG

⁴ In de praktijk blijkt dat fondsen met name de looninflatie onderbouwd lager vast mogen stellen.

Hoe invaren van oude pensioenrechten mogelijk is

Het pensioenakkoord formuleert een pensioenregeling waarbij de hoogte van de pensioenuitkering niet bij voorbaat vast staat. Deze is namelijk mede afhankelijk van de beleggingsresultaten. Een belangrijk discussiepunt is of de oude, reeds opgebouwde, pensioenaanspraken ook onder de regels van de nieuwe pensioenregeling kunnen worden gebracht. Kunnen de oude aanspraken in het nieuwe contract worden ingevaren?

De vraag daarbij is of dat mogelijk is gelet op de regels van de Pensioenwet en of dat invaren niet strijdig is met het eigendomsrecht van pensioenaanspraken. Met een minieme wijziging van de Pensioenwet kan het invaren mogelijk worden gemaakt en het probleem van het eigendomsrecht worden opgelost.

Pensioen afhankelijk van beleggingen

Het nieuwe pensioencontract volgens de afspraken in het pensioenakkoord zal een ingrijpende andere opzet van de pensioenverwachtingen met zich meebrengen. De meeste pensioenregelingen kennen tegenwoordig een uitkering die aan het loon gekoppeld is. Het is een middelloonregeling. De uitkeringshoogte in relatie tot het salaris staat vast, afgezien van het risico van korting door het pensioenfonds in geval van een langdurig dekkingstekort. Dat risico van het korten van pensioenen leek jarenlang een slecht theoretische mogelijkheid waar in de praktijk geen gebruik van zou worden gemaakt en wat door pensioenfonds daarom in de communicatie ook niet of nauwelijks naar voren werd gebracht. Niemand hield eigenlijk rekening met de mogelijkheid van korting. Opgebouwde pensioenrechten werden als harde rechten gezien. Dat is de laatste jaren wel veranderd. De dekkingsgraad van pensioenfonds staat onder zware druk door elkaar opvolgende gebeurtenissen: eerst

de crisis op de financiële markten, daarna de blijvend lage rente en vervolgens de toegenomen levensverwachtingen van uitkeringsgerechtigden. Het werd duidelijk dat er maatregelen genomen moesten worden om het pensioencontract op de lange termijn voor alle generaties gezond te houden en tegelijk voldoende zekerheid te kunnen geven over de hoogte van pensioenuitkeringen.

Die maatregelen zijn uitgewerkt in het pensioenakkoord. Het pensioenakkoord wil de diverse belangen verenigen in een nieuwe vormgeving van de pensioenregeling. Een van de elementen hierbij is dat het pensioen mede afhankelijk wordt gesteld van de beleggingsresultaten. Pensioenfonds krijgen daardoor kort gezegd meer ruimte om wat risicovoller te beleggen en de verwachting is dat hiermee op lange termijn de pensioenen zekerder zijn en er vooral ook meer financiële ruimte aanwezig zal zijn om pensioenen te indexeren. Het pensioen afhankelijk stellen van beleggingsresultaten kan overigens ook betekenen dat door slechte beleggingsresultaten de pensioenen lager uitvallen. De onzekerheid van de beleggingsresultaten en daarmee dat risico wordt gelegd bij de deelnemers. Het pensioen wordt zo gezien minder zeker. De rechten worden zoals dat wel wordt genoemd 'zachte' rechten.

Oude en nieuwe, harde en zachte rechten

Het nieuwe pensioencontract vereist een wijziging van het pensioenreglement. De nieuwe regels zullen gaan gelden voor de toekomstige pensioenopbouw vanaf de dag van wijziging. De opgebouwde pensioenaanspraken over het verleden blijven behouden en worden nog steeds bepaald door de regels van het oude pensioenreglement. Dit is het gevolg van de harde bepaling in de Pensioenwet dat bij een wijziging van de pensioenregeling de tot dan opgebouwde pensioenaanspraken behouden moeten blijven. Ook het afkoopverbod (verbod tot afkoop van opgebouwde pensioenaanspraken) verhindert een wijziging van de oude rechten. Zo ontstaat er dus een knip in de pensioenregeling. Een deel oude harde rechten en zachte rechten voor de nieuwe opbouw. Deze combinatie van harde en zachte rechten binnen één pensioenfonds levert problemen op. Die problemen worden vooral veroorzaakt door de regel uit de Pensioenwet dat alle regelingen die een pensioenfonds uitvoert als één financieel geheel moeten worden behandeld. Dit is het zogenaamde verbod van ringfencing: er mag geen financieel hek om een van de regelingen worden gezet waardoor een vorm van afgescheiden vermogen binnen het fonds voor die ene regeling zou worden gecreëerd. Praktisch betekent dit dat bij slechte beleggingsresultaten de gelden bestemd voor de nieuwe zachte rechten gebruikt moeten worden om de harde rechten van de oude regeling te financieren. Dat is mogelijk omdat de rechten in de nieuwe regeling toch al niet gewaarborgd zijn, maar juist afhankelijk van de aanwezige financiering. Deze 'sponsoring' van de oude rechten uit de premiebetaling voor de nieuwe rechten is vooral een probleem, omdat op werknemersniveau de scheiding tussen oude en nieuwe rechten een scheiding tussen oude(re) en jonge(re) werknemers markeert. Jonge werknemers, zeker nieuwe deelnemers, hebben geen opgebouwde rechten in de oude regeling. Hoe langer een werknemer in de oude regeling heeft deelgenomen, des te ouder hij zal zijn. Hiermee dreigt dus een aanzienlijke belangen tegenstelling tussen oude en jonge werknemers te ontstaan, waarbij jonge werknemers de kans lopen mee te moeten betalen voor het instandhouden van de harde rechten van de oude regeling waarmee zij tegelijk hun eigen pensioenvooruitzicht minder zien worden.

Hiermee is het veelbesproken conflict tussen generaties binnen het pensioenakkoord blootgelegd.

Invaren door waardeoverdracht

Het bovenstaande toont aan dat het van belang is om bij een wijziging van de pensioenregeling ook de oude opgebouwde harde rechten onder het nieuwe pensioencontract te brengen. Dan zou de nieuwe regeling op alle aanspraken van toepassing zijn en zouden alle deelnemers, jong en oud, op dezelfde wijze wat betreft hun pensioenaanspraken behandeld worden bij slechte beleggingsresultaten. Maar als gezegd: wijziging van oude rechten kan niet; de Pensioenwet verbiedt dat.

Toch is binnen de Pensioenwet een oplossing denkbaar: door waardeoverdracht kunnen de opgebouwde aanspraken van de oude pensioenregeling worden overgeheveld naar en ingebracht in de nieuwe pensioenregeling. Na waardeoverdracht worden die overgeheveld aanspraken behandeld alsof zij zijn opgebouwd in de nieuwe pensioenregeling. Hiermee zijn de oude pensioenrechten dan ingevaren in de nieuwe regeling en is het probleem van de tegenstelling tussen oud en nieuw, tussen jong en oud, opgelost. Het klinkt aantrekkelijk maar hier zitten nog wel juridische haken en ogen aan.

Instemming voor waardeoverdracht vereist

Ten eerste is de instemming van iedere deelnemer of gewezen deelnemer met de waardeoverdracht vereist. Dat is bepaald in artikel 83 Pensioenwet. Het is weliswaar niet zo dat de (gewezen) deelnemer uitdrukkelijk zijn instemming hoeft te geven. Het is voldoende dat na volledige informatie de belanghebbende geen bezwaren tegen de waardeoverdracht naar voren brengt. Dit is de door het recht erkende methode van geven van instemming door gedrag, in casu door stilzwijgen. Een juridische vertaling van het gezegde 'wie zwijgt, stemt toe'. Dit kan alleen maar het beoogde effect van invaren hebben, indien de belanghebbenden inderdaad zullen zwijgen. Of dat zal gebeuren is hoogst onzeker. Men moet volledig, duidelijk en eerlijk geïnformeerd worden, waarbij alle gevolgen van het handhaven van de rechten binnen de oude regeling en de gevolgen van de overdracht inzichtelijk gemaakt moeten worden. Kort gezegd krijgt dan de belanghebbende de vraag voorgelegd: wilt u uw oude harde rechten, die bij

slechte beleggingsresultaten extra gefinancierd zullen worden uit de premiebetaling voor de nieuwe regeling, omruilen tegen zachte rechten die per definitie van de beleggingsresultaten afhankelijk zijn. De realistische verwachting is dat vooral de oudere deelnemers met veel opgebouwde oude harde rechten 'nee' zullen antwoorden en dus bezwaar maken tegen het invaren. Invaren door waardeoverdracht is bij de huidige stand van de Pensioenwetgeving daarom geen bereikbare optie.

Gedwongen invaren

Een oplossing is slechts dan bereikbaar wanneer gedwongen invaren van oude rechten in het nieuwe pensioencontract mogelijk zou worden gemaakt. Er is wel eens een poging

enkele uitspraak over is, is hiermee wel onzeker geworden of binding aan waardeoverdracht via een collectieve bepaling in het pensioenreglement mogelijk is.

Wetswijziging en eigendomsrecht

Bij deze stand van het recht is daarom wetswijziging nodig om het gedwongen invaren mogelijk te maken. Een eventuele wetswijziging en de juridische mogelijkheden daarvan worden thans bestudeerd door het ministerie van SZW. Het probleem dat bij het gedwongen invaren wordt gezien, houdt verband met het feit dat opgebouwde pensioenrechten als eigendomsrecht worden aangemerkt en dan misschien niet aangetast mogen worden. Ik zie hier geen probleem.

'Moraal van het verhaal: het is niet leuk om een vervelende boodschap te brengen, maar de gevolgen van het niet vertellen zijn erger.'

gedaan om de instemming van de deelnemers met de waardeoverdracht via het pensioenreglement te regelen. Deelnemers in een pensioenfonds zijn gebonden aan de statuten en reglementen van het fonds. Wanneer dan in het pensioenreglement wordt vastgelegd dat er waardeoverdracht zal plaatsvinden bij een wijziging van de regeling (dus invaren) en dat in die reglementbepaling de instemming daarmee van de deelnemer is vervat, zou waardeoverdracht juridisch rond zijn. Het lijkt een juridisch degelijke vastlegging van de instemming, maar in een procedure waarbij op deze manier binding van een werknemer met waardeoverdracht werd geregeld, heeft de rechter bepaald dat de instemming met waardeoverdracht als individueel keuzerecht van de deelnemer moet worden aangemerkt. Collectieve afspraken daarover - in dit geval via het voor de deelnemer bindende reglement - zouden daarom niet toelaatbaar zijn. Hoewel hier nog maar een

Eigendomsrechten zijn beschermd in artikel 1 van het Eerste Protocol bij het EVRM (Europees Verdrag tot bescherming van de Rechten van de Mens). Opgebouwde pensioenrechten zijn aan te merken als eigendomsrechten in de zin van dit EVRM. Maar wat betekent de bescherming van het EVRM? Het EVRM biedt bescherming tegen ingrijpen door de overheid in eigendomsrechten. En dan nog is deze eigendomsbescherming niet absoluut: redelijke inbreuken die de wetgever in het kader van de doelstellingen van sociaal beleid noodzakelijk acht zijn toelaatbaar, waarbij het volgens de rechtspraak zo is dat nationale overheden een ruime beoordelingsvrijheid hebben om te bepalen of een aantasting van de eigendom nodig is, mits het wezen van het eigendomsrecht maar niet wordt aangetast. Zo kan ik mij voorstellen dat een aantasting van de opgebouwde rechten gemotiveerd wordt vanuit het belang om tot een wijziging van de pensioenregeling te

komen om de betaalbaarheid van de pensioenregeling op lange termijn veilig te stellen en geen ongewenste solidariteit (die hierboven besproken 'sponsoring' van de oude rechten uit de financiering voor de nieuwe opbouw) tussen jongere en oudere werknemers te laten bestaan. Dit lijken mij alleszins redelijke argumenten waarmee een inbreuk op het eigendomsrecht naar mijn overtuiging gerechtvaardigd kan worden, nu ook het wezen van de opgebouwde pensioenrechten niet wordt aangetast maar men daar - op

biedt het EVRM bescherming tegen. Bovenstaande beschrijving heeft dan ook betrekking op een wetswijziging waarbij direct in de wet wordt bepaald dat vanaf een bepaalde datum de oude rechten automatisch onder de regels van het nieuwe pensioencontract komen te vallen.

Een dergelijke wetswijziging is echter helemaal niet nodig om het invaren mogelijk te maken. Ook maakt een dergelijke wetswijziging naar mijn oordeel een onge-

De sociale partners gaan over de pensioenregeling en het zijn ook de sociale partners die zowel de inhoud van het nieuwe pensioencontract moeten bepalen en daarbij moeten bepalen of en in welke mate en onder welke voorwaarden het invaren nodig of gewenst is.

het moment van de omzetting door het invaren - actuariel gelijkwaardige aanspraken volgens de nieuwe regeling voor terug krijgt.

Bevoegdheid voor sociale partners

Maar er is nog een veel belangrijker punt waarom de eigendomsbescherming geen probleem hoeft te zijn. Bovenstaande beschrijving ging uit van een ingrijpen in de eigendomsrechten (de opgebouwde pensioenrechten) rechtstreeks door de wetgever. Het ging immers over een ingrijpen door de overheid in de eigendomsrechten. Daar

wenste inbreuk op de eigen verantwoordelijk van de sociale partners. De sociale partners gaan over de pensioenregeling en het zijn ook de sociale partners die zowel de inhoud van het nieuwe pensioencontract moeten bepalen en daarbij moeten bepalen of en in welke mate en onder welke voorwaarden het invaren nodig of gewenst is. Nu is echter als gezegd het invaren niet mogelijk zonder instemming. Wat is dan nodig? Niet meer dan dat in de Pensioenwet wordt bepaald dat de instemming collectief door de sociale partners kan worden afgesproken in een CAO of in een pensioenreglement van het Pensioenfonds.

Dit vereist een minimale wijziging van de Pensioenwet. Het is dan niet de overheid die beslist over invaren (en over de aantasting van het eigendomsrecht), maar het zijn de sociale partners aan de CAO-tafel of aan de bestuurstaafel van het pensioenfonds die beslissen of de oude rechten worden ingevaren. Als sociale partners daartoe besluiten, is er derhalve geen handelen door de overheid in strijd met het EVRM en is de hele eigendomsbescherming van dit artikel niet meer aan de orde. De bescherming van de belangen van de deelnemers met opgebouwde rechten ligt in het feit dat de sociale partners - dus ook de werknemersorganisaties - over het invaren beslissen. In de betrokkenheid van de werknemersorganisaties zit in het Nederlandse stelsel afdoende bescherming van de belangen van alle diverse groepen van belanghebbenden. En als een individu het er niet mee eens is kan hij of zij altijd naar de rechter stappen, die dan het besluit van sociale partners kan toetsen. Daarbij zal de rechter de onderhandelingsvrijheid van sociale partners moeten respecteren en slechts op afstand de redelijkheid van de beslissing mogen toetsen.

Conclusie: invaren kan

De conclusie is dat het invaren van oude rechten in het nieuwe pensioencontract mogelijk is zonder aantasting van het eigendomsrecht. Door een wijziging van de Pensioenwet kunnen de sociale partners de bevoegdheid krijgen om daar collectief en voor de (gewezen) deelnemers bindende afspraken over te maken.

Prof. dr. Erik Lutjens
*Hoogleraar Pensioenrecht,
Vrije Universiteit Amsterdam
Expertisecentrum Pensioenrecht*

Begrijpelijkheid van
informatie laat zich
niet opleggen

Het niet begrijpen van medische informatie kan ernstige gevolgen hebben voor het welzijn van mensen. Maar ook het niet begrijpen van financiële informatie kan onaangename gevolgen hebben. Uit onderzoek blijkt dat duizenden huishoudens in Nederland niet begrijpen hoe hun pensioen in elkaar zit, of de financiering van de eigen woning. Dat kan verstrekkende gevolgen hebben.

Wat betreft de woning: veel mensen hebben – toen de woningmarkt op zijn hoogtepunt was – een aflossingsvrije hypotheek genomen. Soms in combinatie met een beleggingsrekening. Wat was dat ook al weer, een aflossingsvrije hypotheek? Het klinkt heel aantrekkelijk: een hypotheek waarbij je niet hoeft af te lossen. Dat is inderdaad veel goedkoper dan een hypotheek waarbij je wel moet aflossen. Maar aan het eind van de rit rust de schuld nog voor de volle omvang op de schouders van de huizenkoper. In Nederland hebben volgens het CBS 1.2 miljoen huishoudens zo'n hypotheek. Wat te doen als in de looptijd van zo'n hypotheek de prijs van het huis daalt en de belegging veel te weinig opbrengt? Volgens het CBS krijgen drie op de tien Nederlanders te maken met dit probleem. Zij zitten na dertig jaar met een forse restschuld.

Onrealistische verwachtingen

Wat betreft het pensioen: dat blijkt voor veel mensen op hun 65e een stuk lager te zijn dan zij hadden verwacht. Uit onderzoek van de AFM blijkt dat een derde van de Nederlanders een onrealistische verwachting heeft van de hoogte van het pensioen (AFM, 2010a). Bovendien hebben gehuwde en gescheiden mensen ten onrechte dezelfde hoge verwachting. Veel Nederlanders begrijpen niet dat een echtscheiding direct gevolgen heeft voor de hoogte van het pensioen.

De combinatie van tegenvallend pensioen met een tegenvallende woningschuld is een ernstige bedreiging voor

het welzijn van ouderen in Nederland, maar ook voor de financiële sector als geheel. Onbegrip van de doorsnee Nederlander is in die zin gerelateerd aan een mogelijk volgende financiële crisis. Dit is een goed voorbeeld van een maatschappelijk probleem dat te maken heeft met de begrijpelijkheid van informatie.

Uit onderzoek van CentiQ (Antonides, 2008) blijkt dat ongeveer de helft van de Nederlanders zegt onvoldoende kennis te hebben van het pensioen. Zorgelijk is dat veel mensen de ambitie missen om die kennis te verhogen. Deze groep bestaat volgens het onderzoeksbureau uit mensen die financieel onzeker zijn, laconiek zijn, en van wie de financiële geletterdheid tekort schiet. Juist die groep loopt ook de meeste financiële risico's. Zeker in combinatie met de zojuist geschetste hypotheekproblemen. Het is dus niet verwonderlijk dat er een begrijpelijkheidsnorm geformuleerd is voor pensioencommunicatie. Er zijn twee documenten die hier een belangrijke rol spelen: de zogenaamde startbrief – voor de beginners – en het jaarlijkse pensioenoverzicht waar iedereen die spaart voor een pensioen recht op heeft. Hoe is de begrijpelijkheidsnorm hier uitgewerkt en wat heeft dat opgeleverd? Ik bespreek eerst de startbrief en dan het jaarlijkse overzicht.

De startbrief

De startbrief is een document dat elke nieuwe deelnemer aan een pensioenfonds ontvangt. Wat zegt de pensioenwet over dit document? De verplichting om het document te

maken, staat in artikel 21 van de pensioenwet, met natuurlijk een lijst van onderwerpen die aan de orde moeten komen:

- de inhoud van de basispensioenregeling
- de toeslagverlening
- het recht van de werknemer om bij de pensioenuitvoerder het voor hem geldende pensioenreglement op te vragen
- het bestaan van een vrijwillige pensioenregeling
- omstandigheden die betrekking hebben op het functioneren van de pensioenuitvoerder
- het recht van de werknemer om bij de pensioenuitvoerder een verzoek in te dienen voor een berekening van de effecten van uitruil op zijn pensioenaanspraak.

In artikel 48 van de pensioenwet staat de begrijpelijkheidsnorm: 'De pensioenuitvoerder verstrekt de informatie, bedoeld in de artikelen 21 [...] tijdig. De informatie,

Artikel 5 (EWG/93/13) stelt:

In het geval van overeenkomsten waarvan alle of bepaalde aan de consument voorgestelde bedingen schriftelijk zijn opgesteld, moeten deze bedingen steeds duidelijk en begrijpelijk zijn opgesteld. In geval van twijfel over de betekenis van een beding, prevaleert de voor de consument gunstigste interpretatie.

'Dat lukt niet', zegt de AFM. 'Maak dus maar een ander document, dat wel begrijpelijk is, zoals de startbrief'. Ook hier geldt echter dat de norm niet verder wordt uitgewerkt. De AFM biedt hulp met een checklist, waarin 22 items genoemd staan die in de brief moeten worden opgenomen. Dat zijn er dus veel meer dan in de pensioenwet opgesomd staan.

Uit het consumentenonderzoek blijkt dat deelnemers de startbrief na één keer lezen vaak niet begrijpen, dat het taalgebruik te complex is en dat de startbrief te veel jargon bevat.

bedoeld in de artikelen 21 [...] verstrekt de pensioenuitvoerder in duidelijke en begrijpelijke bewoordingen.' In het commentaar op dit artikel lezen we dat de wetgever ervan uitgaat dat allerlei andere documenten, zoals het pensioenreglement, de jaarrekening en het jaarverslag meestal niet begrijpelijk zijn voor de deelnemer, vanwege het vele jargon. Aan die documenten wordt de begrijpelijkheidsnorm niet opgelegd. Een opmerkelijk commentaar, omdat in Europese wetgeving is vastgelegd dat contracten van banken en verzekeraar met klanten duidelijk moeten zijn.

Onderzoek AFM naar begrijpelijkheid

De AFM moet als toezichthouder nagaan in hoeverre de startbrieven van de pensioenfondsen voldoen aan deze norm. In 2010 publiceerde de AFM een rapport met de resultaten van een eerste onderzoek. De conclusie was alarmerend. Uit het consumentenonderzoek blijkt dat deelnemers de startbrief na één keer lezen vaak niet begrijpen, dat het taalgebruik te complex is en dat de startbrief te veel jargon bevat. De pensioenuitvoerders waren zelf van mening dat de startbrief wel duidelijk en begrijpelijk was. Maar de AFM zegt bij meer dan de helft van die brieven sterke twijfels te hebben over de begrippe-

lijkheid. Voornaamste boosdoener: te veel pensioenjargon. Het rapport sluit af met enkele aanbevelingen voor het gebruik van jargon, de opmaak, de omvang. De aanbeveling om de omvang beperkt te houden is opmerkelijk, gezien de lange lijst met verplichte aandachtspunten.

Interessant is ook de aanbeveling om geen informatie te verstrekken die niet van toepassing is op de deelnemer. De checklist lijkt daarmee in tegenspraak. Die stelt bijvoorbeeld verplicht om aandacht te besteden aan de mogelijkheid van het uitruilen van partnerpensioenen in ouderdomspensioenen, wat voor deelnemers zonder partner toch niet erg relevant lijkt.

Conclusie: hoewel de Europese wet stelt dat contracten voor pensioenen begrijpelijk moeten zijn, acht de AFM dit onmogelijk. De startbrief wordt opgevoerd als nieuw genre dat wel aan deze norm moet voldoen. Uit eigen onderzoek concludeert de AFM dat die norm in meer dan de helft van de gevallen niet gehaald wordt.

Het Uniform Pensioen Overzicht (UPO)

Hoe is de begrijpelijkheidsnorm uitgewerkt voor het pensioenoverzicht? Iedere deelnemer aan een pensioenfonds krijgt jaarlijks een overzicht van de stand van zaken. Dit overzicht is gestandaardiseerd in het zogenaamde Uniform Pensioen Overzicht (UPO). Dit is in overleg met de AFM ontwikkeld door de pensioenfederatie en de verzekeraars. De werkwijze lijkt op het model voor de medische bijsluiter, hoewel voor verschillende soorten pensioenen verschillende modellen beschikbaar zijn. De modellen bevatten een verplichte structuur en verplichte titels en tekstpassages. Onderdelen worden door het pensioenfonds of de verzekeraar zelf ingevuld. De AFM geeft als verplichte inhoudselementen:

- de gegevens waarop het overzicht gebaseerd is
- wat je uitgekeerd krijgt bij pensionering
- wat er gebeurt bij arbeidsongeschiktheid
- wat je nabestaanden uitgekeerd krijgen als je komt te overlijden
- je pensioenaangroei
- de mate waarin je pensioen haar waarde behoudt.

In 2010 is een onderzoek uitgevoerd naar de begrijpelijkheid van dit document onder 563 respondenten in een digitale survey en onder 16 respondenten met behulp van

diepte-interviews (GfK, 2010). De resultaten zijn niet erg bemoedigend. In de eerste plaats is de conclusie dat veel deelnemers het pensioen zien als een onderwerp dat hoe dan ook nauwelijks te begrijpen is. Hoopvoller is de conclusie dat driekwart van de respondenten zegt toch wel geïnteresseerd te zijn in het pensioen en dat 85% het UPO een belangrijk document vindt. Toch is de reactie op sommige vragen in de survey onthutsend. Zo denkt ruim een derde van de respondenten dat in het UPO zichtbaar wordt wat de overwaarde van je huis is. Of dat je daarmee kunt bepalen wat het beste pensioenfonds is.

In een kwalitatief onderzoek werden mensen gedwongen om echt aan het werk te gaan met het pensioenoverzicht. Dan blijkt dat als het er op aan komt de UPO best begrijpelijk is. Met enige zachte dwang komen mensen tot behoorlijke prestaties. Vandaar de twee adviezen van de onderzoekers:

- verhoog de aantrekkelijkheid van het UPO en doe er alles aan om de lezer uit te nodigen;
- zet de pensioenfondsen aan tot meer interactie met de deelnemers over het UPO, want pas dan gaan zij zich er echt in verdiepen.

Attitudeprobleem

Wat levert deze beschouwing over de begrijpelijkheidsnorm voor pensioenen op? We hebben gezien dat er voor twee documenten zo'n norm wordt opgelegd, de startbrief en het UPO. Naar beide genres heeft de AFM onderzoek laten uitvoeren met als conclusie dat het niet zo goed gesteld is met de begrijpelijkheid. In het onderzoek naar het pensioenoverzicht wordt opgemerkt dat hier vooral een attitudeprobleem aan de orde is. Mensen zien op tegen het lezen van pensioeninformatie, omdat ze bij voorbaat verwachten dat dit een zware klus zal zijn. Velen hebben volkomen verkeerde ideeën over wat ze in het UPO voor informatie aantreffen. Als ze min of meer gedwongen worden het document te lezen, komen ze echter een heel eind. Over de startbrief is het beeld eigenlijk somberder: het in 2010 gepubliceerde onderzoek maakt duidelijk dat meer dan de helft tekort schiet op het punt van begrijpelijkheid.

Samenvattend

Ik vat samen wat we gezien hebben in het domein van

financiële communicatie voor pensioenen. De overheid heeft een norm geformuleerd voor begrijpelijkheid. De AFM moet toezien op die norm. We zien dat dit op zeer verschillende manieren gebeurt.

- Voor pensioenen is een vergaande standaardisering ingevoerd ten aanzien van het jaarlijkse pensioenoverzicht, vergelijkbaar met de uitwerking voor de medische bijsluiters bij medicijnen: de structuur en de inhoudselementen liggen vast, evenals de formulering van diverse passages. De vormgeving is niet nader bepaald. Er is één onderzoek gepubliceerd naar de begrijpelijkheid met gemengde conclusies: er zijn enorme misvattingen over het UPO en het wordt slecht gelezen. Maar als mensen ertoe gedwongen worden, komen zij tot redelijke prestaties.
- Voor de startbrief is een checklist en een reeks aanbevelingen geformuleerd. Er is een onderzoek gepubliceerd naar de resultaten met teleurstellende conclusies, zowel ten aanzien van de volledigheid als de begrijpelijkheid.
- De begrijpelijkheidsnorm lijkt door de AFM zowel in termen van tekstkenmerken als in termen van lezerprestaties opgevat te worden. Zo wordt in het onderzoek naar de startbrief zowel een tekstanalyse gerapporteerd als een verslag van een panelonderzoek waarin proefpersonen op begrip werden getest. Een verantwoording van die benadering heb ik echter niet kunnen vinden.

Leidt het formuleren van een begrijpelijkheidsnorm in de wet tot een beter begrip bij de lezers? Het wetenschappelijk onderzoek dat ik heb besproken, tempert naïef optimisme. Politici moeten niet denken dat ze met een nieuw artikel in de wet en een toezichthouder op de achterbank de problemen oplossen die burgers en consumenten ervaren met complexe documenten. Dat roept de vraag op of begrijpelijkheid zich überhaupt wel af laat dwingen.

Vergelijking met Duitse taalgebied

Opvallend is dat in het Duitse taalgebied over deze vraag veel fundamenteeler is nagedacht dan in de Angelsaksische literatuur. Kent Lerch heeft in de bundel *Sprache und Recht* een bijdrage gepubliceerd onder de titel *Verständlichkeit als Pflicht?* met een juridische analyse van het zogenaamde Transparenzgebot (Lerch, 2004).

Zijn conclusie is verrassend: de wetgever had allerm minst de intentie om af te dwingen dat de tekst van juridische contracten voor de leek begrijpelijk zou moeten zijn.

De jurisprudentie in Duitsland laat zien dat de rechter in geval van conflicten - waarin partijen zich op dit artikel beroepen - niet oordeelt over de begrijpelijkheid maar over de billijkheid van het contract tussen verzekeraar en klant. Dat is ook niet verwonderlijk, zegt Lerch, omdat deze contracten ingebed zijn in een complex juridisch netwerk dat voor een leek nooit volledig te doorgronden is. Hoewel taalwetenschappers claimen een belangrijke bijdrage te kunnen leveren aan de begrijpelijkheid van deze contracten, was het allerm minst de bedoeling van de wetgever om hen daartoe op te roepen, aldus Lerch. Het Transparenzgebot moet niet gezien worden als een garantie voor de begrijpelijkheid van juridische documenten. Dat is in zijn ogen een illusie.

Ludger Hoffmann (1992) had als taalwetenschapper al eerder de paradox beschreven dat de wetgever er enerzijds vanuit gaat dat iedereen de wet kent en begrijpt. Een beklagde mag zich immers nooit beroepen op onwetendheid of onbegrip van de wet. In die zin is er dus daadwerkelijk sprake van een plicht om te begrijpen. Anderzijds heeft diezelfde wetgever in de loop van vele generaties zo'n complex juridisch stelsel gebouwd, dat zelfs leken met een redelijke taalvaardigheid de inhoud daarvan nooit zullen kennen en begrijpen. Toch moet de fictie overeind blijven dat iedere burger de wet kent en begrijpt, omdat de wet anders niet kan functioneren. Hoffmann is echter positiever dan Lerch over een bijdrage vanuit de taalwetenschap om de begrijpelijkheid van juridische documenten te bevorderen, ook al zal het resultaat nooit leiden tot begrijpelijke teksten voor iedereen. Op het niveau van concepten, definities en structuur valt echter zeker winst te boeken.

Aan de benaderingen van Lerch en Hoffmann ligt een idee ten grondslag dat er eerst een wet is, die vervolgens begrijpelijk gemaakt wordt. Werner Hauck (2006) vindt dat een verkeerde veronderstelling. In Zwitserland heeft elke federale overheid een eigen taaldienst die toeziet op de begrijpelijkheid van wetsteksten. Deze dienst toetst een nieuwe tekst niet achteraf, maar participeert van begin tot eind in het wetgevingsproces. Zonder toestemming van deze dienst kan een wetsvoorstel niet naar het

parlement gestuurd worden. Taalwetenschappelijke inzichten zijn volgens Hauck van groot belang tijdens dat redactieproces. Maar die bijdrage is volgens deze auteur 'gezien de potentie van dit vakgebied veel te klein.' (Hauck, 2006, blz. 387). Volgens hem laten taalwetenschappers kansen liggen. 'Wenn die Sprachwissenschaft einen wesentlichen Beitrag für mehr Verständlichkeit im Rechtsleben leisten will, muss sie den Marsch durch die Institutionen antreten...' (idem).

Stel dat die mars tot resultaat zou hebben dat juridische documenten begrijpelijker worden, zouden mensen dan meer geneigd zijn die teksten te lezen? Die kans is klein, zeggen Ben-Shahar en Schneider (2010) in een omvangrijke analyse van wat zij noemen 'mandated disclosure'. De auteurs laten een overstelpende hoeveelheid onderzoek zien waaruit blijkt dat mensen niet geneigd zijn verzekeringspolissen, bijsluiters en vergelijkbare documenten te lezen. De overheid zou veel terughoudender moeten zijn in het verplicht stellen van al die documenten waar burgers toch niet naar omkijken. Zij betwisten niet de plicht tot begrijpelijkheid maar de plicht tot productie van dergelijke documenten. De moderne mens ontbeert

voor een provider, het innemen van een geneesmiddel, het betalen van een bekeuring, het vernieuwen van een credit card, en zelfs het openen van een website. De paradox van Hoffmann strekt dus veel verder dan de tekst van de wet. De moderne mens moet niet alleen de wet kennen en begrijpen, maar ook de talloze andere documenten die de relatie bepalen tussen hem als klant en zijn verzekeraar, het ziekenhuis, de apotheek, het pensioenfonds, zijn bank, enzovoort. De last van de burger om al die verplicht geproduceerde informatie te raadplegen en te begrijpen is te groot. De burger kan slechts overleven door te vertrouwen op de billijkheid van de regels die in deze teksten zijn vastgelegd. 'Het zal wel goed zijn.' Dat is het motto van de consument die er toch beter aan zou doen de medische bijsluiter, de offerte voor de hypotheek en het pensioenoverzicht regelmatig te raadplegen. Met andere woorden, niet alleen de begrijpelijkheid maar ook de motivatie om te willen begrijpen verdienen onze aandacht.

Paard van Troje

Is de begrijpelijkheidsnorm in de wet een illusie? Het eerste antwoord op die vraag is: ja, het is naïef om te denken

De moderne mens ontbeert de tijd en de competentie om elk moment waarop dat eigenlijk zou moeten, de achterliggende documenten met voorwaarden, rechten en plichten, te bestuderen.

de tijd en de competentie om elk moment waarop dat eigenlijk zou moeten, de achterliggende documenten met voorwaarden, rechten en plichten, te bestuderen. Bijvoorbeeld bij de aanschaf van een mobieltje, de keuze

dat een begrijpelijkheidsnorm in de wet de problemen oplost. Het is ook naïef te denken dat de toezichthouder dat probleem op kan lossen. Toezichthouders missen de expertise en het instrumentarium om begrijpelijkheid af

te dwingen. Zij vervallen in standaardteksten en tekstmodellen die zelf weer nieuwe problemen creëren. Of ze formuleren een algemene leidraad en nemen daarmee de rol van taaladviseur aan. Met een leidraad voor taal kun je geen toezicht uitoefenen. Zowel de Europese Commissie als de Nederlandse regering heeft met de begrijpelijkheidsnorm een paard van Troje binnengehaald. Zij hadden geen kennis van wat die norm eigenlijk inhoudt. Dat geldt ook voor het besluit van het kabinet Balkenende dat alle formulieren van de overheid begrijpelijk moeten zijn. Bij al die besluiten heeft expertise op het terrein van taal en communicatie geen rol gespeeld. Kortom: het is een illusie dat we met een wet de begrijpelijkheid van bijsluiters en hypotheeken kunnen afdwingen.

Criteria toezichthouders

Het voornaamste argument voor die stelling is dat er geen algemeen antwoord mogelijk is op de vraag wat een tekst begrijpelijk maakt. De vele honderden studies die we dit jaar, met steun van NWO, verzameld hebben in de Kennisbank Begrijpelijke Taal laten dat goed zien. Het antwoord op die vraag is afhankelijk van de taak die lezers met de tekst moeten uitvoeren, de voorkennis die zij hebben over het onderwerp, en het niveau van leesvaardigheid. De wetgeving die we vandaag besproken hebben toont een grenzenloze onderschatting van de complexiteit van de notie begrijpelijkheid. De criteria waarmee toezichthouders werken om de wet te handhaven deugen om drie redenen niet.

Zij zijn ten eerste strijdig met de notie begrijpelijkheid, omdat zij gecombineerd worden met de eis van volledigheid. Die combinatie werkt corrumperend op de eis van begrijpelijkheid. Een begrijpelijk document is meestal niet volledig in de zin van de wet. Bij de toetsing door de toezichthouder wint de volledigheid het per definitie van de begrijpelijkheid. Opmerkelijk is dat in Engeland de toezichthouder voor de medische bijsluiters heeft voorgesteld een zogenaamde headline section in de bijsluiters te plaatsen, waarin de belangrijkste informatie wordt samengevat. Een eerste onderzoek naar het effect van zo'n samenvatting leidde echter niet tot positieve resultaten (Dolk e.a., 2011).

Ten tweede zijn de criteria vastgelegd in standaardteksten die zelf nooit op begrijpelijkheid getest zijn. Zo is

de standaard voor de medische bijsluiters op onderdelen zelfs aantoonbaar schadelijk voor de begrijpelijkheid en de verplichte structuur belemmert de vindbaarheid van informatie (Pander Maat en Lentz, 2011).

Ten derde zijn de algemene schrijfadvisen in richtlijnen en leidraden wel nuttig en leerzaam voor de auteurs van deze teksten, maar de juristen en farmaceuten die er mee moeten werken ontberen de schrijfvaardigheid om er goed gebruik van te maken. In het toezicht lijken de richtlijnen nauwelijks een rol te spelen. De toezichthouder zou ze als checklist kunnen gebruiken, maar dat brengt weer nieuwe problemen met zich mee (Welle Donker-Kuijter e.a., 2008). Voor een effectief toezicht op begrijpelijkheid zijn ze vermoedelijk te ruim geformuleerd, met als gevolg een sterke afhankelijkheid van de interpretatie door de individuele toezichthouder.

Het lijkt dus verstandig om illusies te laten varen en vervolgens te kijken waar we winst kunnen boeken. Dankzij al het onderzoek van de laatste decennia weten we nu veel meer over de begrijpelijkheid van allerlei genres, zoals bijsluiters, hypotheekinformatie, schoolboeken, examenvragen en formulieren. Het is fantastisch dat dit onderzoek via de Kennisbank Begrijpelijke Taal beschikbaar is voor iedereen. En in het NWO-programma Begrijpelijke Taal zullen we de komende jaren nog veel meer onderzoek uitvoeren. In dit programma is ook ruimte voor de vraag hoe je wetenschappelijke kennis over begrijpelijke taal omzet in beleid. Daar liggen dus kansen voor de wetenschap en maatschappelijke partners die we zeker gaan benutten.

Leo Lentz
Hoogleraar Tekstontwerp en
Communicatie
Universiteit Utrecht

Bronnen:

AFM (2010a), *Geef Nederlanders pensioeninzicht. Werken aan vertrouwen door dichten van de verwachtingskloof*. Amsterdam.

G. Antonides, I. de Groot, W. van Raaij (2008), *Resultaten Financieel inzicht van Nederlanders*. Publiksonderzoek over 4280 consumenten uitgevoerd in opdracht van CentiQ.
http://www.wijzeringeldzaken.nl/media/16237/onderzoeksrapport_financieel_inzicht_nederlanders.pdf

O. Ben-Shahar & C. Schneider (2010), *The failure of mandated disclosure*. *University of Pennsylvania Law Review*, 159 (647), 647 – 749.

S. Dolk, L. Lentz, P. Knapp, H. Pander Maat, T. Raynor (2011), *Headline section in patient information leaflets. Does it improve reading performance and perception?* *Information Design Journal* 19 (1), 46-57.

W. Hauck (2006), *Textarbeit statt sprachlicher Oberflächenkosmetik*. In: Hass-Zumkehr, U. (Ed.) *Sprache und Recht*. Berlin/New York, 383-387.

H. Pander Maat en L. Lentz (2011), *Using sorting data to evaluate text structure: an evidence-based proposal for restructuring patient information leaflets*. *Technical Communication* 58 (3).

M. Welle Donker-Kuijjer, M. de Jong, L. Lentz (2008), *Exploring the effects of guidelines on experts' detection of usability problems*. *Technical Communications* 55 (4), 392-404

Colofon

pensioenACHTERGROND

Is een uitgave van APG.

pensioenACHTERGROND verschijnt drie keer per jaar.

Redactie

Corporate Communicatie & Branding

Corporate Strategie & Beleid

michiel.evers@apg.nl

Fotografie

Getty Images, Hollandse Hoogte

Abonnement

pensioenACHTERGROND is een gratis uitgave van APG. Aanmeldingen, afmeldingen of adreswijzigingen kunt u doorgeven via

pensioenachtergrond@apg.nl of 020-604 91 61.

Kijk voor een digitale versie van

PensioenACHTERGROND op www.apg.nl

APG
Gustav Mahlerplein 3
1082 MS Amsterdam
www.apg.nl

